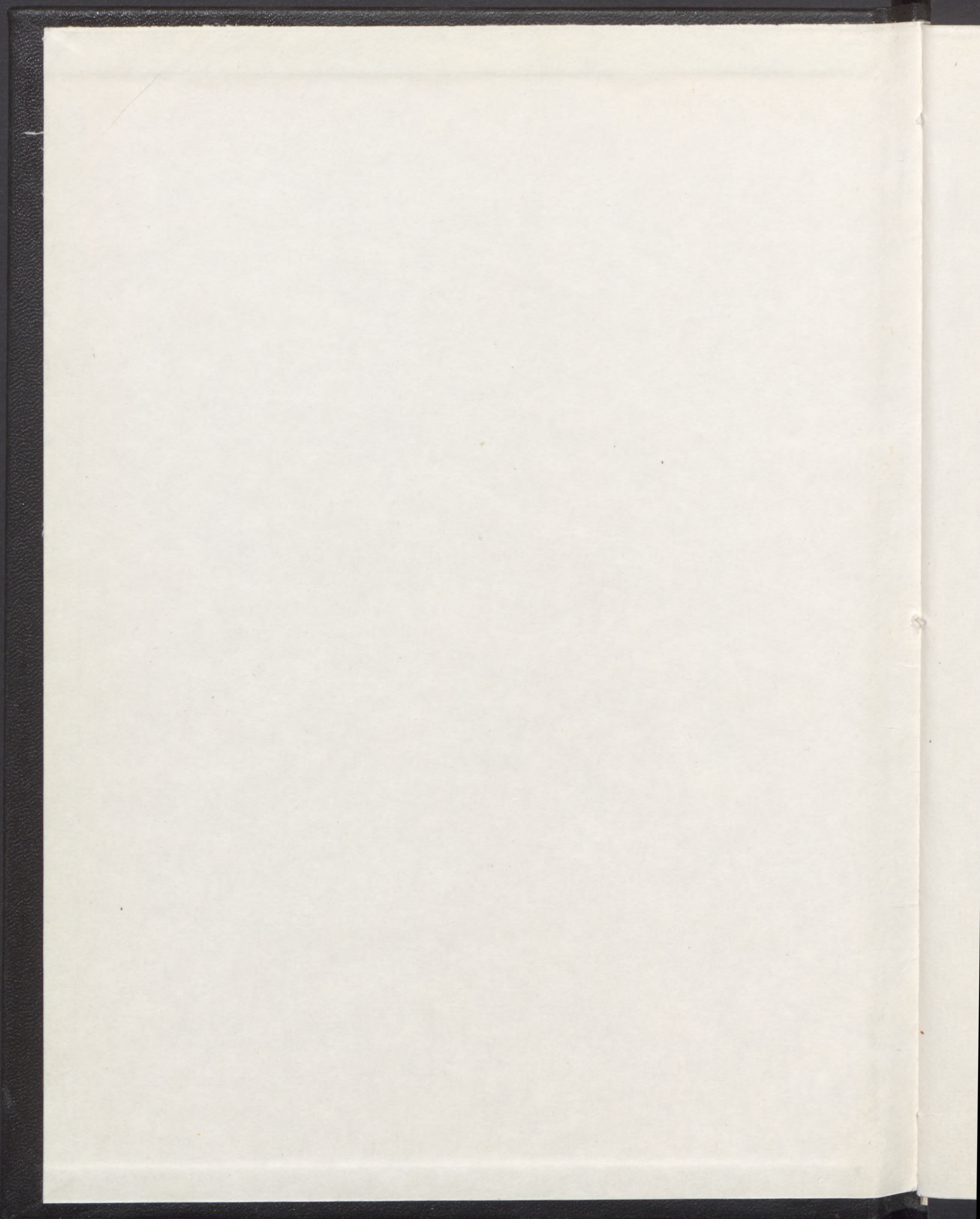

.....
73.583
.....

OSZK

2668

7

73583

HÖLLRIGL JÓZSEF

ÁRPÁDKORI KERÁMIKÁNK

UNGARISCHE KERAMIK AUS DER ZEIT DER ARPADEN

KÜLÖNLENYOMAT

AZ

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

1930. ÉVI XLIV. KÖTETÉBŐL

★

SONDERABDRUCK

AUS

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

(ARCHÆOLOGISCHER ANZEIGER)

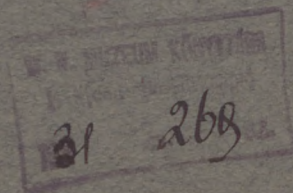
BAND XLIV. (1930)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

73583

73583

120/06 - 01/05/07
KÖNYVTÁRSZÁM

100.

ÁRPÁDKORI KERAMIKÁNK.

I. Fenékbélyeges edények.

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályának új rendezése kapcsán tátongó úrként tűntek fel bizonyos hiányok, olyan csoportokéi, melyek nélkül művelődéstörténetünk képe úgyszólván elképzelhetetlen. Eme csoportok közé tartozott középkori keramikánk is. Némi utánjárással sikerült egy kis gyűjteményt összeállítani, ennek s néhány vidéki múzeum és gyűjtemény anyagának áttanulmányozása után az eredményről, egyelőre középkori keramikánk egy csoportjáról, az alábbiakban számolok be.

A Magyar Nemzeti Múzeum ősz-, római- és népvándorláskori edényei között kutatva, feltűntek olyanok, melyeknek fenékén bélyeg van. Ezen bélyegek kétfélék, homorúak és domborúan kiállóak, plasztikusak. A homorú bélyegek 1—3 cm átmérőjű körök, illetve gömbszeletek, melyek az edény fenekének közepén foglalnak helyet és körülbelül 1—2 mm mélyek. A Magyar Nemzeti Múzeum anyagában három drb edényt találtam ilyen bélyeggel (90. kép), a ceglédi városi múzeumban szintén van egy drb, mely az ottani kultúrház építéskor került napvilágra. A plasztikusak alakja egyszerű egyenes vonalakból, körökből, vagy a kettőnek összetételéből van alkotva. A 91. kép 1—20. ábra a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztálya anyaga plasztikus bélyegeinek típusait, a 92. kép 21—38. ábra Esztergom és Győr, a 93. kép 39—47. ábra Kecskemét, Nagyvárad és Somogyvárott lévő típusait mutatja be. A következőkben a fenekükön bélyeggel ellátott edényeket fenékbélyegeseknek nevezem, megkülönböztetésül a bélyegesektől, mely jelzőt szakirodalmunk már más, szájnnyílásuknak peremén vagy füleiken benyomott bélyeggel ellátott edények számára lefoglalt és csak plasztikus fenékbélyegekről, illetve ilyenekkel ellátott edényekről lesz szó, melyek fejlődésben, korban a homorúakat követik.

A fenékbélyeges edények majdnem mindegyike korongon készült, ezek között azonban gyakori a gyarló kivitelű, ügyetlen kézre valló darab, mely utólagos javítgatás, nyomorgatás nyomait viseli magán.

Anyaguk elég durva, homokkal kevert, egy részük azonban jól iszapolt agyagból készült. Az edények fala közepes vastagságú, azon-

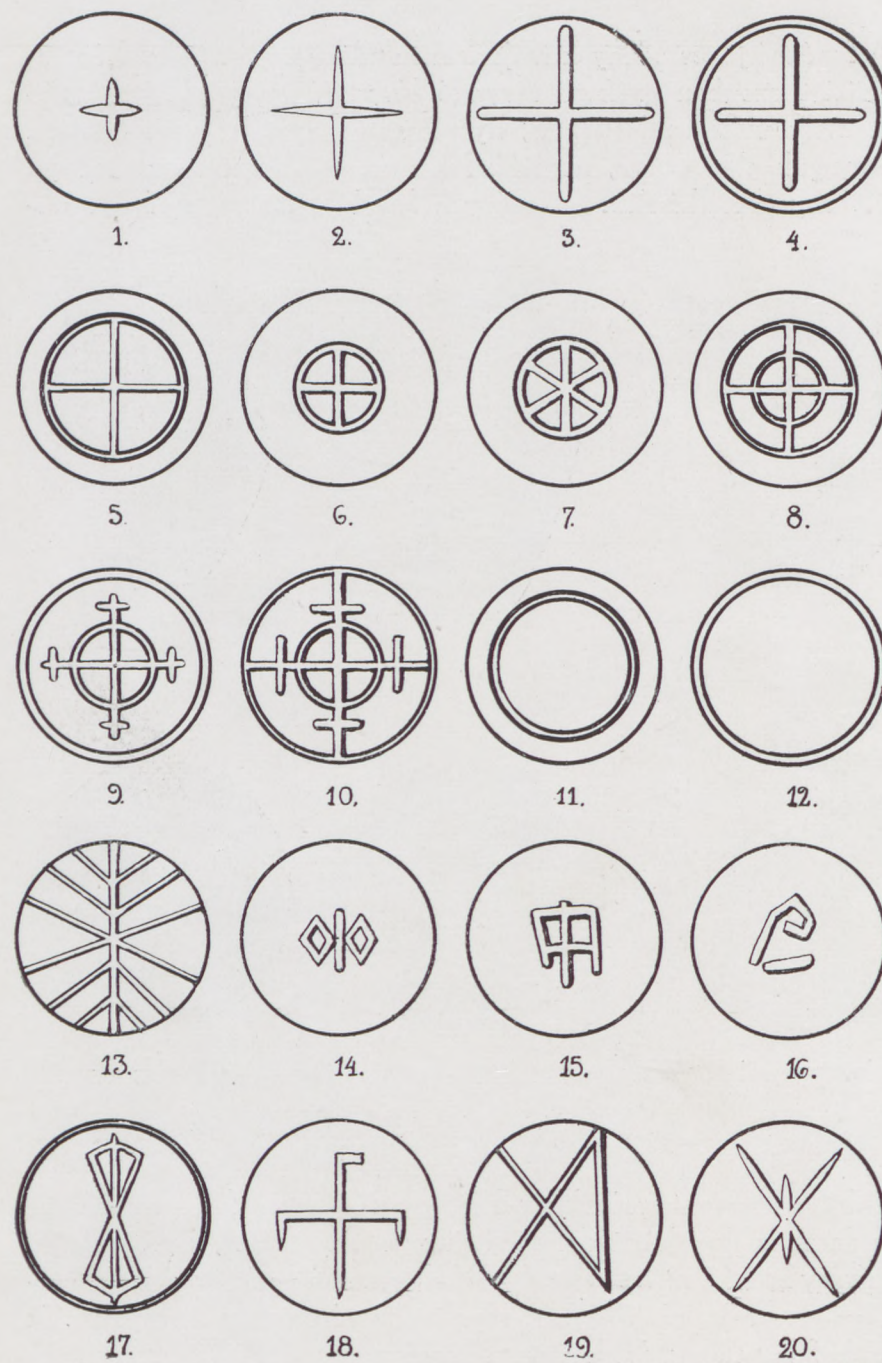
90. KÉP. HOMORÚ FENÉKBÉLYEGES EDÉNYEK FEKETE ÉS FEKETÉSBARNA CSERÉPBŐL.

1. Temeskubinról, 2. és 3. Ismeretlen lelhelyről.

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályában.

ban ritka esetben nagyságukhoz képest igen vastag falú, ennélfogva súlyos darab is akad köztük. Egy részüknek színe fekete, illetve feketés szürke vagy barnás vörös, égett foltokkal, gyakran — és ez a legjellemzőbb, — szennyes sárgás-fehér, mely néha rózsaszínes árnyalatú. Ez utóbbiak fala vékony, jól kiégetett, kemény.

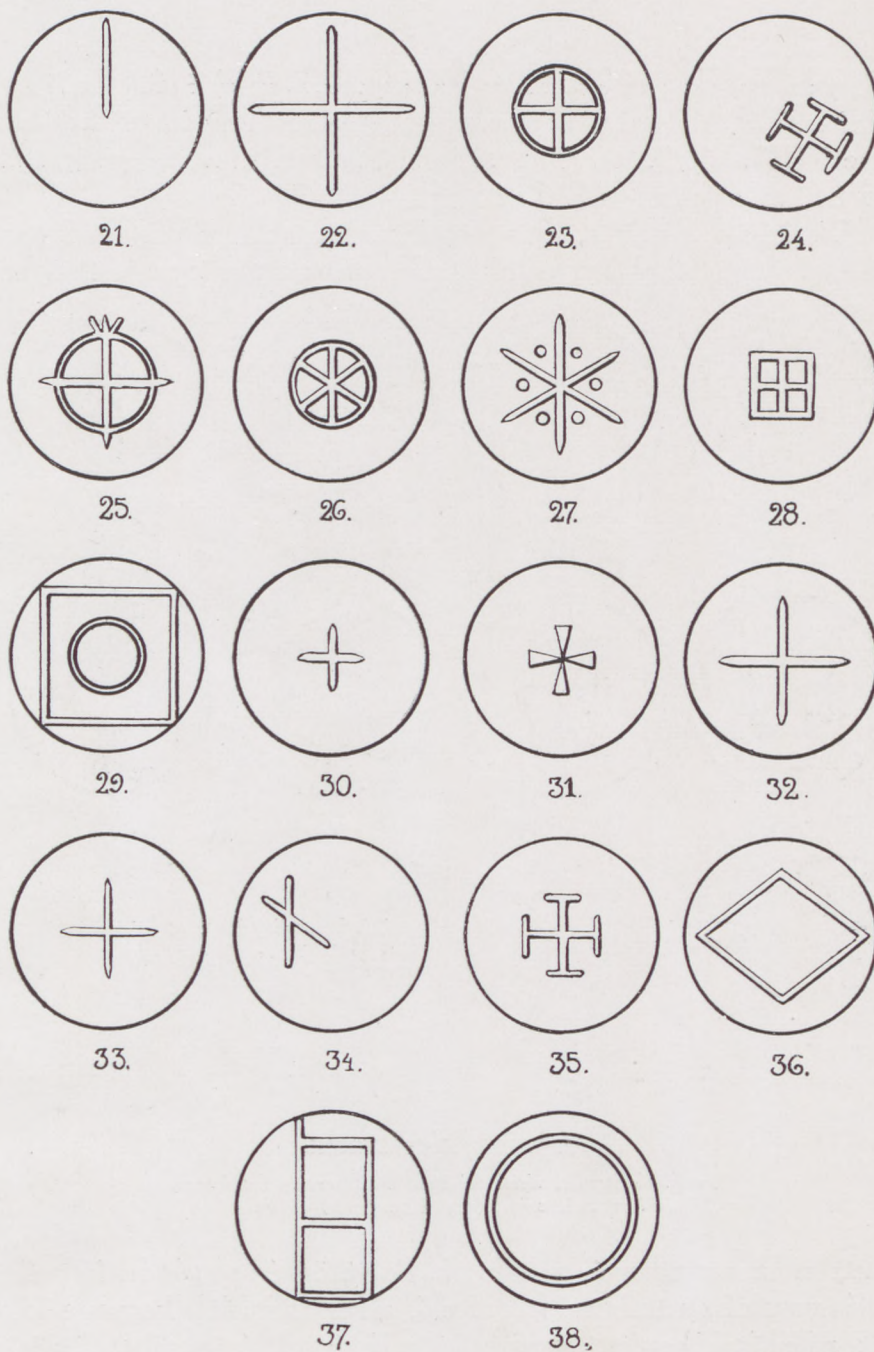
Felületük érdes és fénytelen, valamennyi kivétel nélkül máztalan. Alakjuk többnyire urna-forma (94–97. kép.). Van néhány

CSIZIK NÓRA

91. KÉP. FENÉKBÉLYEGEK.

1—20. a Magyar Nemzeti Múzeum edényein.

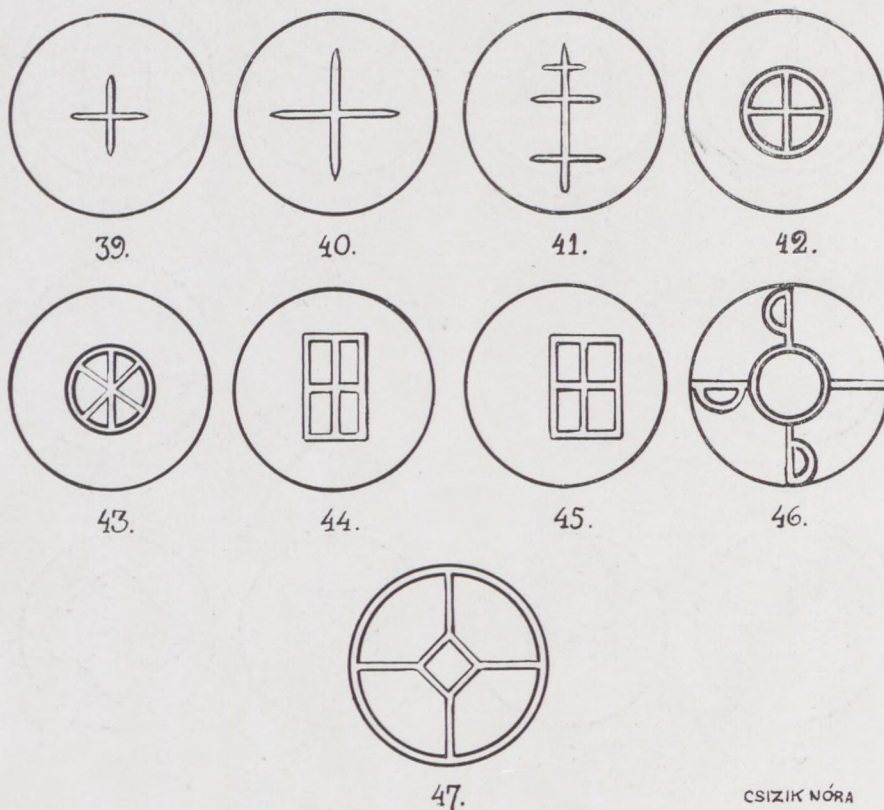
92. KÉP. FENÉKBÉLYEGEK.

21—29. az Esztergom városi múzeum, gimnáziumi és Brenner-féle gyűjtemény.
30—38. a győri főgimnáziumi régiségtár edényein.

CSIZIK NÓRA

szűknyakú palackalakú (98., 99. és 101. kép, 1., 2. ábra) és fületlen, lapos csésze is. Fül, illetve annak nyoma igen ritka, csak három esetben fordul elő (101. kép, 3. ábra és 102. kép). Nagyságra nézve a legmagasabb 26,5 cm, a legalacsonyabb 6 cm.

Díszítésük a fekete, illetve sötétszürkéknek rendszeren 4–5 fogú fésűvel bekarcolt hullámvonaldísz, mely néha ugyanazon fésűvel ké-

CSIZIK NÓRA

93. KÉP. FENÉKBÉLYEGEK.

39–45. Kecskemét, városi múzeum. 46. biharmegyei múzeum,
47. gr. Széchenyi Imréné (Somogyvár) edényein.

szített síma vonaldíszszel váltakozik. A vörös és sárgás-fehéreknel a hullámvonaldísz ritkábban fordul elő, akkor is inkább hegyesre faragott pálcikával bevészt egyszerű hullámvonal és nem többszörös, fésűvel készített. A vörös és különösen a sárgás-fehérek rendes díszé a pálcikával bekarcolt vonal, mely legtöbbször, különösen az utóbbiaknál nem párhuzamosan egymás alatt, hanem spirálisan veszi körül,

hol ritkábban, hol sűrűbben, gyakran az edény egész felületét. Némely esetben e bevéssett vonaldísz szaggatott. Ugyancsak az utóbbiaknál előfordul még az edény nyakánál a pálcikával bevéssett vesszőkből (97. kép, 1. ábra) vagy fekvő S alakokból alkotott sor.

94. KÉP. FENÉKBÉLYEGES EDÉNYEK.

1. Fekete cserépből, Pancsováról. 2. Vörös cserépből, Zimonyról.
A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályában.

A sárgás-fehér edények között akad festett díszű is, a festés minden esetben vörös vagy vöröses-barna, két esetben 1–2 újjnyi széles, vízszintes, párhuzamos csíkozás, mely az edény egész felületét borítja (101. kép, 1. ábra és 102. kép), egy esetben újjnyi széles vonalakból alkotott ferde-hálózattal, mely szintén az edény egész felületét fedi (101. kép, 3. ábra).

A Magyar Nemzeti Múzeum fenékbélyeges edényeinek lelőhelyei, amennyire az megállapítható volt, Pest, Jász-Nagykun-Szolnok, Esztergom, Nógrád, Heves, Hont, Nyitra, Moson, Tolna, Baranya,

95. KÉP. FENÉKBÉLYEGES EDÉNYEK.

1. Fekete cserépből, Csepelről. 2. Vörös cserépből, Tiszaszentimrérről.
A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályában.

Torontál és Szerém vármegye; az esztergomi, győri és kecskeméti anyagé az illető város és környéke.

A magyar régészeti szakirodalmat átkutatva, a fenekükön bélyeggel ellátott edényeket illetőleg igen csekély nyomra akadtam. Lehoczky Tivadar egy kis cikkében (Arch. Ért. XIII. 1893. 286. old.), melyben

96. KÉP. FENÉKBÉLYEGES EDÉNYEK SÁRGÁS-FEHÉR CSERÉPBŐL.

1. Tiszaigarról. 2. Lapujtóról.

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályában.

Beregszász mellett talált cserépedényekről és töredékekről ír, említ olyanokat, melyeknek «talpukon lent egy-egy \oplus kereszt van kidomborodva».

Dr. Karácsonyi János a bihari honfoglaláskori lovas sírokat ismertetve (Arch. Ért. XXIII. 1903. 408. old. és Hampel: Újabb tanul-

97. KÉP. FENÉKBÉLYEGES EDÉNYEK SÁRGÁSFEHÉR CSERÉPBŐL.

1. Ismeretlen lelhelyről, 2. Csepelről.

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályában.

mányok a honfoglalási kor emlékeiről 106. old.) leír és ábrán bemutat egy edényt. Leírása így szól: «egy drb. agyagedény fésűhullámos díszítéssel, alul domború kerékalak.» Az előbbiről, sajnos, nem volt módomban bővebb felvilágosítást nyerni, az utóbbiról igen. Fenékbélyegének képét Karácsonyi János úr jóvoltából a 93. kép, 46 ábra mutatja. A biharmegyei múzeumban vön.

98. KÉP. SZÚKNYAKÚ FENÉKBÉLYEGES EDÉNYEK VÖRÖS CSERÉPBŐL.

Ismeretlen lelőhelyről.

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályában.

A legfontosabb kérdés ezen edények korának megállapítása. Erre vonatkozó adataimat az alábbiakban sorolom fel. Előre kell bocsátanom, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályában és a már említett múzeumok és gyűjteményekben van még jó néhány edény, mely minden tekintetben megegyezik a fenékbélyegesekkel, azzal a különbséggel, hogy fenekükről a bélyeg teljesen hiányzik. Nem kopás,

99. KÉP. SZÚKNYAKÚ FENÉKBÉLYEGES EDÉNYEK SÁRGÁSFEHÉR CSERÉPBŐL.

1. Kiskartelről (Pest m.) 2. ismeretlen lelhelyről.

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályában.

vagy más hiba folytán, hanem szándékosan fenékbélyeg nélkül készültek. Ezek igen gyakran együtt kerülnek elő az előbbiekkel, a szoros kapcsolat tehát elvitathatatlan, vagyis, hogy egy és ugyanazon korban

100. KÉP. EDÉNYEK FENÉKBÉLYEG NÉLKÜL, SÁRGÁSFEHÉR CSERÉPBŐL.

1. Szobról, 2. Budapestről (Szerviták), 3. Budaörsről, 4. Tökölről, 5. Pusztavasadról.
A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályában.

készültek (100. és 101. kép). A fenékbélyeges edények csoportjába kell hát sorolnunk és a kronológia megállapításánál segítségül kell vennünk.

Érmek datálják: a 91. kép, 9. és 11. bélyegest. Mindkettő zimonyi leletből (Ltsz. 159/1885. 1. 2.) Szt László (1077—1095) ezüst pénzeivel, valamint III. Nicephoros (1078—1081) és Ducas Mihály (1071—1078) aranyaival került elő. A 7—10 cm magas, fületlen fazekak

anyaga vörös cserép fekete égési foltokkal. Díszítésük a nyaknál egy sor hullámvonal, és pedig az egyiken pálcikával, a másikon négyfogú fésűvel bevéssett. Alatta síma, bekarcolt vonaldísz borítja az edény falát majdnem a fenékig (94. kép, 2 ábra). A 93. kép, 39 ábra bélyeges a kecskeméti városföldön ásatáskor került elő I. András (1046–1061) pénzével. A fekete cserépből való fületlen fazék díszítése fésűvel bevéssett két hullámvonalas két sor simavonalúval váltakozó.

A Kecskemét városához tartozó ballószögi templom romjaiból (a tatárjáráskor pusztult el) ásatta ki dr. Szabó Kálmán a 93. kép, 45 ábra bélyeges edényfeneket, IV. István (1162–1163) rézpénzével került elő. Anyaga vörös cserép.

Ugyancsak IV. István rézpénze datálja a püspökszenterzsébeti (Baranya m.) (Ltsz. 1/1888. 1. 2.) két edényt. Az egyiknek bélyege a 91. kép 12., a másik bélyegnélküli. Előbbi anyaga vörös, fekete égési foltokkal, utóbbi szürkés-fekete cserép. Mindkettő fésűhullámvonaldíszes három és négy sorban.

A Rimóc-ról (Nógrád m.) való (Ltsz. 85/1881) fenékbélyegnélküli edényben 63 drb 1147–1269 közötti frisachi dénár és egy drb III. Béla (1173–1196) pénze volt. A rózsaszínes sárga edény testét bekarcolt vonalak díszítik. Alakja egészen sajátos.

A zágrábi múzeumban lévő bjelobrdoi edényeket (Hampel : Újabb tanulmányok a honfoglaláskor emlékeiről 154. old. és Vjestnik hrvatskoga archeoloskoga drustva VII. 1903–4. 36. old.) I. Péter (1038–1046), I. Endre (1046–1061), I. Béla (1060–1063) pénzei datálják. Az egyiknek színe vöröses-fekete égési nyomokkal, nyakánál fésűhullámvonal, lejjebb síma vonaldísz. A másiknak színe feketés, háromszor ismétlődő síma fésűvonaldísz. Egyiknek sincs bélyeg a fenékén. (Klemenc J. értesítése, Zágráb.)

A győri kath. főgimn. régiségtárának van egy tetemes edénygyűjtemény-csoportja (Börzsönyi Arnold : Kalauz a győri Szt. Benedekrendi főgimn. régiségtárában. 13. old. VIII. szék.). Ez a város keleti oldalán annak tőszomszédságában elterülő ú. n. homokgödörből való. Nagy része a szeszgyár építéskor került elő érem- és egyéb lelettel. Börzsönyi Arnold figyelte meg az ásatásokat, gyűjtötte össze, szállította a győri múzeumba és ismertette. (Börzsönyi Arnold : Régi magyar emlékek a győri kath. főgimn. régiségtárában. A győri kath. főgimn. Értesítője 1893–1894.) Szent László (1077–1095), III. Béla (1173–1196), II. Endre (1205–1235), IV. Béla (1235–1270)

101. KÉP. EDÉNYEK FENÉKBÉLYEG NÉLKÜL, SÁRGÁSFEHÉR CSERÉPBŐL.

1—2. Hatvanról (Heves m.). 3—4. Nagykajdásról.
A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályában.

pénzei és az ugyancsak bőven előkerült egyéb leletek, mint a zablák, kengyelek, sarkantyúk, nyílhegyek, dárdák, török, kardtöredékek, tűzcsiholó acél a korhatározók. (A homokgödör területe Árpádkori település volt, melynek lakóit Ottokár cseh király pusztításai után V. István 1271-ben kiadott okmánya a mai belvárosba telepíti.) Az edények legnagyobb része fületlen fazék, azonban vannak köztük alacsony, fületlen csészék, fedők és tálak is, azonkívül szűknyakú, öblös palackalakú edények is. Akad köztük fekete, de legnagyobb részük vöröses színű, esetleg fekete égési foltokkal. Díszítésük a bekarcolt hullámvonal és símvonal, sőt mindkettő együtt. Előfordul spirálisan körülfutó, bekarcolt, szaggatott vonaldísz is. A 92. kép, 30–38. ábra mutatja a fenékbélyegeket, azonban sok közöttük a fenékbélyegnélküli, de különben azonos anyagú, alakú és díszítésű. Fenékbélyeg csak a fületlen fazék és a fületlen csészéken fordul elő. Börzsönyi ismertetésében a fenékbélyegekről nem tesz említést, valószínűleg nem vette észre, vagy nem tulajdonított nekik jelentőséget.

A Nemzeti Múzeum Történeti Osztályában lévő bajóti (Esztergom m.) leletből származó (Ltsz. 61/1916. 6.) sötét vöröses-barna, fekete foltos fenékbélyeg és minden külső dísz nélkülöző kis cserépedényt a benne talált 34 drb frisachi dénár legkésőbb a XIII. század elejére datálja. Ezen kort csak támogatja a szintén benne lelt egyéb tárgy is, ezek pedig: két drb nyitott, kígyófejes végződésű, ezüst gyermekkarperec, egy drb köralakú ezüst csat, négy drb korallal és három (eredetileg négy volt) kiálló üres kőfogalattal, egy drb egyszerű köralakú ezüst csat, egy drb ezüst gyűrű, négyszögletes fejében kerek, zöldes, üvegszerű kővel, egy drb arany gyűrű, négyszögletes, befoglalt ametisztel.

Korukat éremnélküli leletekkel megállapítható edények közül a legrégebb a kecskeméti «cédulaház»-i nagy temetőből való (Kada Elek: A kecskeméti ásatások. Arch. Ért. XVI. 1896. 46. old. és Hampel: Ung. Alt. III. 379. old.) a kecskeméti városi múzeumban. Színe fekete, díszítése a nyak alatt két sor fésűs hullámvonaldísz, közötté ugyan csak fésűs, de síma vonaldísz, a fülnélküli fazéknak fenékbélyege nincs, bár minden tekintetben megegyezik a fenékbélyegesekkel. Mellékletei után a X. századba helyezhető.

A Kecskemét melletti szikrai szőlőben folytatott ásatásoknál előkerült fülnélküli fazekat a vele lelt ezüst hajkarikák és bronzgyűrű az Árpádok korába utalja. Anyaga sárgás-fehér kemény cserép, egész

102. KÉP. FENÉKBÉLYEGES EDÉNY, SÁRGÁSFEHÉR CSERÉPBŐL VÖRÖS FESTÉSSEL.

(Fenékbélyege: 2. kép 8.) Pilinről. (Nógrád m.).

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályában.

testét spirálisan körülfutó, pálcikával bekarcolt vonal díszíti. Fenékbélyege hat küllős kerékalak (93. kép, 43. ábra).

A budapesti szerviták épületének alapjaiból 1871-ben előkerült edény (Ltsz. 44/1876. 4.) a benne talált bevéselt liliomdíszes rézgyűrű után a XIII. századra tehető. Színe sárgás-fehér, nyaka alatt öt

párhuzamosan bekarcolt vonal díszíti. Fenékbélyege nincs (100. kép, 2. ábra).

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályában van a pusztavasadi bronztálal (Rómer F.: Egy középkori bronztál. Arch. Ért. 1869. 23. old. és Frimmel Theodor: Középkori bronztál a Nemzeti Múzeumban. Arch. Ért. VII. 1887. 138. old.) együtt lelt edény (Ltsz. 37/1904. 2. 4.). A fületlen fazéknak színe sárgás-fehér, hasának nagy részét pálcikával bekarcolt, spirálisan körülfutó vonal díszíti. Szájának pereme eltér valamennyitől, éles, gotikusan profilált. Fenékén bélyeg nincs. Ide sorolható még a már említett, Karácsonyi János bihari ásatásából származó edény. Alakja fülnélküli fazék, színe vöröses, fekete égési foltokkal, díszítése a nyaknál egy sor fésűhullámvonal, az alatt egész teste sűrűn bekarcolt síma vonal. Fenékbélyegét a 93. kép 46. ábra mutatja. A kiásott nyolc sír mellékletei, melyek közé az edény is tartozik, tipikus honfoglaláskori magyar tárgyak, ezek korát minden kétség nélkül meg is határozzák.

Ezen adatok felsorolása után, azt hiszem, elég tisztán megállapítható már, hogy a fenékbélyeges és az ugyanazon típusú, de fenékbélyeg nélküli edények a X. századtól a XIV. századig kimutathatók, tehát a vezérek korától árpádházi királyaink uralkodásának végéig voltak nálunk használatosak. Az is megállapítható, hogy a fekete, illetve a feketés-szürkék a legrégebbi típust képviselik, ezek nemcsak színre, hanem anyagra, alakra, nagyságra igen közel állnak a késő népvándorláskori keramikához, tehát ahhoz kapcsolódnak. A vörösszínű edények átlag a középhelyet foglalják el, a sárgás-fehérek pedig a legfejlettebb fokot árulják el. A tapasztalat azt mutatja, hogy a régebbi típusú edények plasztikus fenékbélyegei az egész feneket töltik be (94. és 95. kép), az újabb típusúaknál ellenben a bélyegek kisebbednek, a fenéknek csak kis részén, nagyobbára a közepén foglalnak helyet (96–98. és 99. kép), vagyis elcsökevényesednek. A díszítésben a fésűvel bekarcolt hullám és síma vonal a régebbi típus, a pálcikával bekarcolt hullám és különösen a síma vonal a legújabb módot képviseli. A vörös, festett dísz a legfejlettebb alakú és minőségű sárgás-fehér edényeken fordul elő, ezért ezt szintén a fenékbélyeges edények csoportja legújabb termékeinek kell tartanunk. Ezek mellett természetesen az edény testének alakja és különösen szájniylásának pereme, illetve annak profilja is fontos szerepet játszik a korhatározásnál. Így a legáltalánosabbnál, az urnalaknál a lefelé karcsúsodó, kecsesebb forma

inkább a régebbi kort, az otrombább, duzzadtabb inkább az újabbat jellemzi. A régebbi korból úgyszólván csak urnaalakúakat ismerünk, az újabbak között pedig már szűknyakú palack, csésze, sőt korsóforma is fordul elő. A szájnylás peremének profilja a régebbiekénél egyszerű legömbölyítés, esetleg sarkos levágás, az újabbaknál mindinkább élesedő és tagozottabb.

Rómer «A magyar fazekasságról» (Arch. Ért. 10. 1876. 135. old.) írt tanulmányában árpádkori kerámiáról még mitsem tud. Panaskodik, hogy míg az ősz- és a rómaiak korából bővében vagyunk az agyagműveknek, «a magyar cserepészetnek alig bírjuk más maradványait, mint az anjou- és vegyesházi korszak néhány padlótégláit».

Wartha Vincének (Wartha Vince: Az agyagművesség. Az iparművészet könyve. II. köt. 579. old.) az agyagművességről szóló munkájában ugyancsak semmiféle pozitív adattal nem rendelkezik. Annyit említ, hogy a népvándorlás utáni korban «a honfoglalás idejében leigázott néptörzsek a fazekasiparral, legalább durva termékeinek előállításával bizonyosan foglalkoztak».

Csányi Károly az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum 1926-i kalauzában (15. old.) említi, hogy a magyar keramika története még feldolgozatlan, folytatólag azonban mondja: «Már a Szt. István-kori történelmi adatok is említenek fazekasokat. Az 1211-i tihanyi összeírásban két tálkészítő van felsorolva. A XIII–XIV. században az iparosok közös érdekeik megvédésére céhekbe tömörülnek.»

Árpádkori edényekről szakirodalmunkban következő adatokat találtam: Hajduszoboszló város aranszegi pusztáján került elő egy cserépedény (Arch. Ért. XIII. 1893. 455. old.), benne karperec, csat és két darab gyűrűn kívül XII. és XIII. századbeli ezüstpénzek. Sajnos, a lelet hollétéről nem tudni. Pilinben báró Nyáry Albert az ottani árpádkori temetőt ásatta fel. Két drb igen primitív edényt talált, mindkettő szabad kézzel gyúrt, rosszul iszapolt, durvaszemcsés agyagból való (Arch. Ért. XXIV. 1904. 50. old.), e kor keramikájára nem jellemző.

Nagyöszön (Torontál m.) (Kun Lajos: Középkori temetőről Nagyöszön. Arch. Ért. XXXI. 1911. 182. old.) X–XI. századi sírleletekkel együtt (bronz halántékgyűrűk, bronz huzalból font nyitott újjgyűrű, bronz fülkarika, gerinces, levélalakú köpüs lándzsahegy) korongon készült edények kisebb töredékei kerültek elő, egyen karcdíszítés. Ilyen és hasonló apró cseréptöredékekről akad még feljegyzés, de jelentős darabról, mely az árpádkori keramikára némi világot vetne, nem.

A Pécsi Városi Múzeumban négy drb edény van a kiskozári leletből, egy drb pedig állítólag Cserkútról (Marosi Arnold : Újabb leletek a korai középkorból a Pécsi Városi Múzeumban. Múzeum és könyvtári értesítő II. évf. 1908. 45. és 46. old.). Leírásukból és ábrázolásukról, sajnos, nem tűnik ki anyaguknak színe. Alakjuk, kisebb méretük, legfőképpen szájnylásuk peremének kialakítása és fésűhullám- valamint símavonalas díszük miatt a kiskozáriak keletkezése a kora árpádkorra, az állítólagos cserkúti testének duzzadtabb alakja, peremének fejlettebb volta miatt, azonkívül, hogy díszítése pálcikával bekarcolt, és pedig nyaka alatt egysoros zezzugos vonal, ez alatt kilencszer spirálisan körülfutó barázda, valamivel újabb korra helyezhető. Vajjon fenék-bélyeggel ellátottak-e, az leírásukból nem tűnik ki.

Ha Árpádkori pénzeink sorozatán végigtekintünk, feltűnik, hogy nagy részének köriraton belüli középterének kitöltése (díszítése) nemcsak hogy hasonlít, de több esetben teljesen megegyezik a fenék-bélyegeekkel. Ezen pénzek legtöbbszörében közepén vagy az egyenlőszárú kereszt, vagy a négy-, ritkábban hatküllős kerék van, épen úgy, mint edényeink fenekén, de a többi változat is közel áll hozzájuk. Magától értetődik, az éremkészítő — finomabb anyagról lévén szó — nemcsak díszesebb, hanem változatosabb, bonyolultabb megoldásokat is létesíthetett. Ha nem is közvetlenül a pénzekről vették a díszítmény alakját, mindenesetre egy forrásra vall a megoldás gondolata, mely e korra jellemző. (Hogy Árpádkori pénzeink idegen hatás alatt készültek, illetve, hogy ezen típus hazánk határain túl is szélesebb körben volt elterjedve, idézem Hóman Bálint Magyar pénztörténet-ének 174. oldalán erre vonatkozó szakaszát: «Szent István pénzeinek verete és körirata világos bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy készítésüknél mintául — az itáliai Karoling-dénárokkal rokon — regensburgi bajor pénzek használtattak fel. A regensburgi pénzek mintájára nemcsak Szent István, hanem más, egykorú uralkodók is verettek pénzt. Regensburgi mintára készültek a cseh hercegek pénzei a X—XI. században, a freisingeni püspök és salzburgi érsek pedig egyenesen «regensburgi pénz» verésére kaptak jogot III. Ottó császártól.» — Angliában és Franciaországban ugyancsak e típus volt elterjedve ezen időben (Schlesiens Vorzeit I. köt. 1870. 171. old).

Az árpádkori pénzek közepén látható keresztalak nem okvetlen vallási szimbolum, inkább a köriraton belüli tér kitöltésének legegyszerűbb módja. Hisz a középtért kitöltő keresztmótvumokon kívül

103. KÉP. EGYENLŐSZÁRÚ KERESZTTEL DÍSZÍTETT CSERÉPFEDŐK A BRONZKORBÓL.

A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályában.

leggyakrabban ott van a kereszt mint szimbolum a köriratban. Az egyenlőszárú kereszt mint díszítmény igen régi keletű, elég gyakori már a bronzkori keramikán is. A 103. képen bemutatott cserépfedők tetejét ugyancsak egyenlőszárú keresztalak díszíti. Legtöbbje bekarcolt, de, mint az elsőn látjuk, plasztikus is akad. Ez a kis fedő első tekintetre középkori fenékbélyeges edény töredékének látszik, azonban figyelembe kell vennünk tipikus bronzkori anyagát, a fényesre csiszolt fekete cserepet, azt, hogy nem korongon készült, a kereszttel díszített lap szélének kiállását, a kereszt szárainak végénél a befűrt lyukakat, végre a csomó analógiát, mely úgy korára, mint rendeltetésére vet világot. (Hasonló földő látható: Milleker Bódog, Újabb vattinai leletek. Arch. Ért. XII. 55. old., III. tábla 36. kép.) Ezen kis földőkön az egyenszárú keresztnek a szükségszerűségből dísszé való kialakulását is tapasztalhatjuk. A fedő szélén kifűrt lyukak annak fonállal való lekötésére szolgáltak. A keresztelés biztosítására a fonalnak ágyat véstek. Idővel a bevésott kereszt praktikus céljának feledésbe merülése, viszont a motívumnak megszokása folytán pusztán dísszé süllyed, mely változataiban gyakran a praktikus kiindulást nem is sejteti.

Kimondottan bélyegeken is megtaláljuk az egyenszárú keresztet, ugyancsak mint legegyszerűbb díszítményt, illetve jegyet a római köztársasági dénárokon gyakran előforduló bevert ellenjegyeken (*contre-marque*) és kelta pénzekén ritkábban szereplő ellenjegyeken. (Gohl Ödön, Kelta és egyéb barbár érmeink technikai sajátosságai. Arch. Ért. XXI. 417. old.) Ezen ellenjegyek sorozatát áttekintve az egyenszárú keresztén kívül több olyan bélyeget is találunk, melyek árpád-kori cserépedényeink fenékbélyegeivel rokon, tulajdonképpen legegyszerűbb mértani elemekből alkotott díszek lévén, előállításuk a legkönnyebb, ennél fogva felhasználásuk a legkézenfekvőbb.

Azt, hogy mit jelentenek a fenékbélyegek, eldönteni nehéz. Ha megfigyelés alá vesszük az edényeket, tapasztalhatjuk, hogy a régi típusúak fenékbélyege centrál szimmetrikus megoldású és az egész feneket tölti ki, feltevésem tehát az, hogy ezek tisztán ornamentális célt szolgáltak. Ugyanis ezen edények kivétel nélkül fületlenek, ennél fogva azokat használat után, pusztán tisztántartási szempontból, okvetlen szájukkal lefelé helyezték el, mint ahogy a nép ma is teszi a felakasztható fülesekkel is; vagy pedig köcsögfára akasztották. Mindkét helyzetben a fenék a legfeltűnőbb, ennél fogva szinte kínálkozott a díszítésre. A 104. képen bemutatott bronzkori edények bizonyítják, hogy

104. KÉP. DÍSZÍTETT FENEKŰ CSERÉPEDÉNYEK A BRONZKORBÓL.

A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályában.

a fenék díszítése akkor már nem volt új gondolat. A 105. kép 1. ábra jászberényi jazig lelethől származó kis edényt mutat. Az egyszerű, minden dísz nélkülöző, fekete cserépből, korong nélkül készült edénykének fenekébe recés felületű üvegdarabkát foglalt bele a készítője, tisztán díszítési célzattal. (Hasonló, de az edény oldalain is [3. drb]

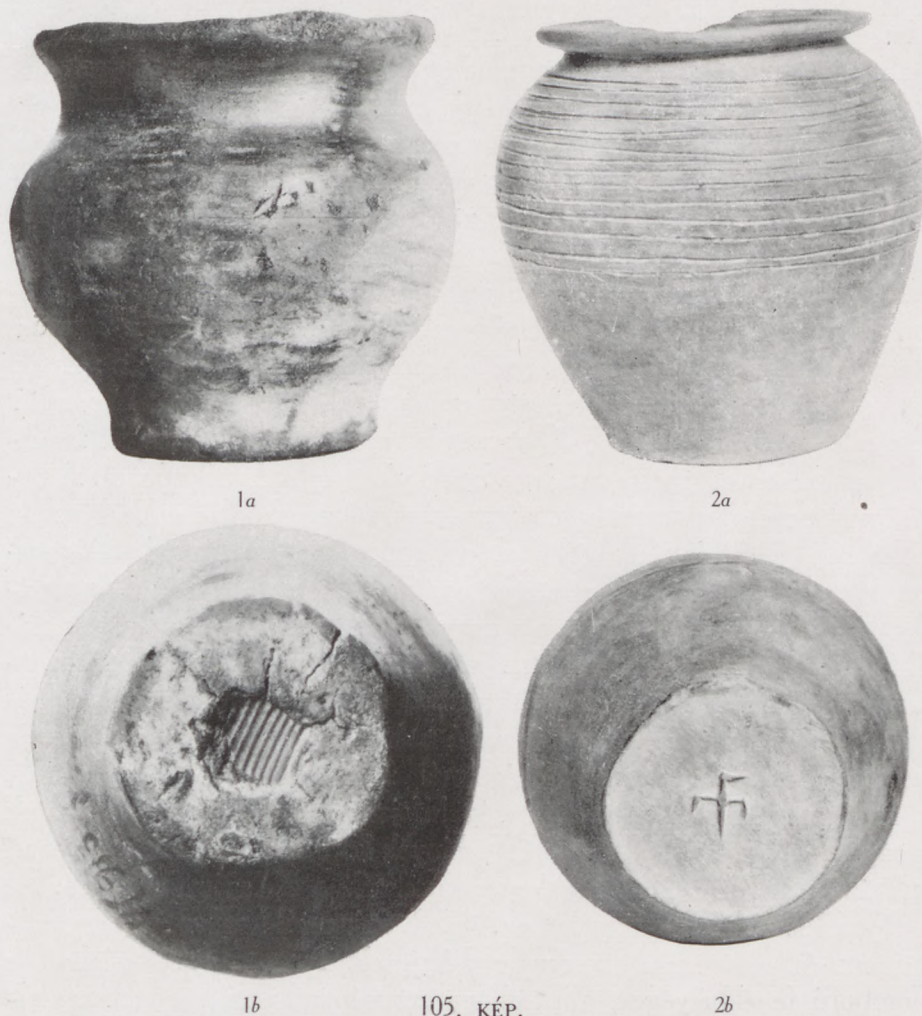
beékelt üvegdarabkával díszített ú. n. Fensterurne látható a Die Bau- und Kunstdenkmäler des Herzogtums Oldenburg. I. füz. 132. old.) Újabbkori népies cserép, sőt porcelláncsészék és egyéb edények fe- nekén is előfordulnak ráfestett virágocskák és más díszek, abból a cél- ból, hogy a használatnál vagy esetleg falra akasztva látható fenekük ne legyen dísztelen. (Ilyen festett fenékdíszek láthatók a meissenai por- cellángyár régi remekmunkáin is, lásd : Graesse, Führer für Sammler von Porcellan, Fayence, etc. XIV. kiad. 198. old. 97–103. kép.)

Az újabb típusúaknál ellenben a bélyeg az edény fenekének csak középrészét tölti ki. Vannak centrál szimmetrikus megoldások, de teljesen aszimmetrikusak, teljesen egyéniek is (91. kép, 15., 16. ábra), ezek már egyáltalában nem tarthatók fenékdíszeknek, ezek okvetlen műhely- vagy mesterjegyek. Így hát feltételezhetjük, hogy a koráb- ban alkalmazott fenékdísz utóbb műhely- vagy mesterjegy alakjában tovább élt. (Hasonlók mint korongozó és munkásbélyegek még a por- cellánedényeken is feltalálhatók, lásd : Graesse id. m. 197. old. 92. kép és 246. old. 40. kép).

A fenékbélyeg készítésének módjáról teljes bizonyossággal meg- állapítható, hogy az csakis az edény elkészülte után készülhetett vagyis kerülhetett az edényre, és pedig annak szikkadása után, mikor azt már bátran lehetett kézbe fogni és szájára állítani. Hogy a negatív nem a korongra volt vésve és eleve nyomódott az edény fenekének szánt agyagba, azt a fazekastechnika maga zárja ki, ugyanis, hogy az agyag a korong forgása folytán létrejött centrifugális erő következtében le ne sodródjék, azt a gölöncsérnek nagy erővel kell a korong felső lapjá- hoz csapni. Az erős tapadás miatt az edény leválasztását dróttal vagy erős spárgával kell eszközölnie, mely levágás az esetleges bélyeget ok- vetlenül tönkretenné. Maga a bélyegző fa, fém vagy cserépből lehe- tett, az éles határvonalakkal bíró fenékbélyegek okvetlen keményebb negatívval készültek. Hogy a bélyeg a legtöbb esetben pontosan az edény fenekének közepén van, az a gyakorlati emberek kifejtett szem- mértékének és kézügyességének tudható be.

Fenékbélyeges edények nemcsak nálunk voltak elterjedve, hanem más országokban is. Näbe Max, aki a Németországban 1871. évben (Virchow : Über die Anwendung von Stempeln und über das Zeichen des Kreuzes auf alten Töpfen. Zeitschrift f. Ethnologie III. köt. 1871. 25. old.) megindult fenékbélyeg kérdésről kimerítő tanulmányt írt, felhasználva az azóta felgyűlt adatokat (Max Näbe : Die Bodenstempel

auf wendischen und frühdeutschen Gefässen des 9—14. nachchristlichen Jahrhunderts. Mannus X. köt. 71. old. Nābe bemutatja és ismerteti Németország egyes vidékeinek fenékbélyegeit. Szerinte azokat

105. KÉP.
1a, 1b. Jazig leletből származó cserépedényke (oldal- és alulnézetben) fenékén recés üvegdarabbal Jászberényről. — A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályában.
2a, 2b. Edény vörös cserépből szvasztikaszerű fenékbélyeggel Szobról. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályában.

a kész edényekre égetés előtt nyomták rá bélyegzővel. Cáfolja elődeinek megállapítását, mely szerint a fenékbélyeges edények tisztán szláv eredetűek, ugyanis olyan vidékeken is fordulnak elő, hol szlávok sohasem

laktak. Állítása szerint a fésűhullámvonalas díszűek szláv eredetűek, lévén az tipikus szláv motívum, a pálcikával bevésett díszűek ellenben koránémet eredetűek. A régebben kialakult felfogásokra reflektálva tagadja, hogy a fenékbélyegek mintegy gyári bélyegek, mert egymástól távoleső területeken hasonlóak. Tagadja, hogy pogány vallási szimbolumok, mert koraromán templomok falában beépítve fordulnak elő, ellenben a kereszténység jelképét látja bennök, még a kereszt kombinációiban is.) megállapítja, hogy Németországnak az Elba és Saar vonalától keletre eső részén egészen Oroszországig bőven kerülnek elő, dél felé Csehországon, Ausztrián át a Karsztig ugyancsak. Wesztfálban, Bajorországban, sőt Würtembergben is akadnak, de gyéren. Természetesen Magyarországról mitsém tud. Ha ehhez hozzávesszük Nagy-Lengyelországot, hol kb. 100 drb fenékbélyeget ismernek, s tekintetbe vesszük, hogy kisorosz és orosz területen is ismeretesek (Kostrzewski : Znaki na dnach naczyn wczesnohistorycznych z Wielkopolski. Niederlůw sbornik 1925. 117. oldal, Kostrzewski a nagylengyelországi fenékbélyegeket két csoportra osztja, a bemélyített és a domborúakra. A bemélyítetteknél igen csekély a változatosság, leggyakoribb a kis köralak, ritkább a kereszt és a két körből alakított lópatkóhoz hasonló jel. A domborúaknak 36 változatát mutatja be, alakjuk legtöbbször a keresztformából indul ki. Véleménye a nagylengyelországi fenékbélyegek előállításáról az, hogy a negatívek a korongra voltak vésve, bár egy esetben külön bélyegző használatát tételezi fel, két esetben pedig a bélyegző használata mellett kézzel való utánsegítést is észlel. Nem tartja védjegyeknek, mert egyszerűségüknél fogva könnyen utánoszthatók, tulajdonjegyeknek pedig nem elég kifejezőteljesek. A bemélyítettek a régebbiek, az ilyenekkel ellátott edények korongon készültek, de akad köztük kézzel formált is. A legrégebbi datált a X. századból való. Ez a típus 1000-ig volt használatban. A XI. századtól kezdve a jelek domborúak és már mind korongon készültek. Nagylengyelországban a domború fenékbélyegek, mint ahogy azt pénzzel datált leletek igazolják, a XIV. századig éltek.) meghatároztuk azt a zárt területet Európa közepén és keleti felén, hol a fenékbélyeges edények elterjedtségéről tudunk.

Niederle (Dr. Lubor Niederle : Slovanské starozitnosti III. rész 1. köt. IV. Keramika, 302—323. old. A fenékbélyegeket a korongra véssett negatívok pozitív lenyomatainak tartja és kifejti, hogy eredetére nézve a keramika e fajtája nem szláv, mert gyökere a római provin-

ciális keramikában rejlik) is körülbelül ugyanezt a területet állapítja meg, azzal a különbséggel, hogy pontosabban határozza meg a fenékbélyeges edények elterjedtségének oroszországi határait. Ezek szerint az északon és keleten a Ladoga-tó, közép Volga, sőt Kámáig terjed, azonkívül Finnországba és Skandináviába is kisugárzik.

Mindezen országban, úgy mint nálunk is, a leggyakoribb bélyeg elsősorban az egyenlőszárú kereszt, másodsorban a négy- és a hatküllős kerékalak, a többi típusok is mindenütt ismétlődnek és variálódnak, ennél fogva egy közös kultúrát képviselnek. Magától értetődő, hogy az egyes országokban bizonyos helyi sajátosságokkal kell bírnia, melyeknek megállapítása a jövőbeli kutatásnak nyújt teret. Annyi már megállapítható, hogy nálunk idáig a benyomott fenékbélyeg ritka, csak négy esetben ismeretes, Németországban sincs nagy számban, Lengyelországban, Csehországban gyakoribb. (Climent Čermák: *Archeologische Forschungen auf dem Hradek in Časlau*, *Zeitschrift für Ethnologie* XVIII. 659. old. A časlai fenékbélyegek között van néhány benyomott, a leggyakoribb a bevésett és csak egy kis része a plasztikus. Čermák a fenékbélyeget olyasfélének tartja mint a mai véd- vagy árujegy. Az edények kivétel nélkül fülnélküliek voltak, színük szürke XI–XIII. századi pénzekkel kerültek elő.) Csehországban azonkívül bevésettek is vannak bőven, melyek nálunk ezideig még teljesen ismeretlenek. Ami az edények díszítését illeti, a csehországiakon a fésűhullámos dísz jobban van kifejlődve, mint másutt, nemcsak a korai, hanem a későbbi típusokon is, azonkívül a pontokból alkotott szalagdísz, mely a fésű fogainak benyomkodása által keletkezett (Pič: *Kostrové hroby z první doby křesťanské. — Starožitnosti země české* III. 74. old.), úgy látszik, szintén a csehországiaknak gyakrabban előforduló sajátossága. Az anyagot illetőleg másutt, mint nálunk, nem találtam még nyomát a sárgás-fehér, jól égetett, vékonyfalú kemény cserépnek, mely a magyarországiak legújabb típusának sajátja.

A fenékbélyeges edényeket általában szláv eredetűeknek tartották, mert gyakran hullámvonallal vannak díszítve, ami szláv motívum. Nába vitatja, hogy a németországiak, dacára, hogy néha hullámvonaldísszel vannak ellátva, szláv eredetűek. Ugyanis a szláv hullámvonal mindig többszörös, fésűvel készült, míg a németországi edények hullámvonala rendszeren szimpla, hegyes pálcikával bevésett. A hullámvonaldísz tulajdonképpen keleten a szlávok, nyugaton a germánok a rómaiaktól vették át, a szlávok azonban mint nemzeti motívumot tovább-

fejlesztették, a germánoknál ellenben csak mint alárendelt díszítmény jelentkezik a koranémet keramikán, teljesen azonban ki nem veszett, sőt mai napig is él a paraszt edényeken. Niederle tanulmányában ugyancsak kifejti, hogy eredetére nézve a keramika e fajtája nem szláv, mert gyökere a római provinciális keramikában rejlik.

Hátra lenne még az a kérdés, kik készítették nálunk a fenékbélyeges edényeket? Näbe, szakítva elődeinek felfogásával, mely szerint a fenékbélyeges edények tisztán szláv eredetűek, a németországi fésűhullámvonal-díszeseket szláv, a pálcikával bekarcolt vonallal díszítetteket német termékeknek tartja. Nálunk mindkettő dívott, de, mint már említettem, az előbbiek a régibb, az utóbbiak a legújabb típusok jellemzői. Ennélfogva nincs kizárva, hogy a kétféle díszítési módot nem annyira különböző nemzetiségeknek, mint inkább időben eltérő, általánosan elterjedt divatnak kell betudnunk. Ha Näbe megállapítása ránk is vonatkozna, akkor a fésűhullámvonalasakat szlávok, a pálcikával bevéssett hullámvonalasakat németek készítették volna. Szláv származású gölöncséreink lehettek, de németek is, hogy pedig magyarok is lehettek, egyelőre más adat híján elég, ha ősi, színmagyar lakta helységek erre vonatkozó neveit vesszük tekintetbe. (Ilyenek a fazekas és cserepes jelzővel kapcsolatos helységnevek. Előbbi 5, utóbbi 14 van.)

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azon körülményt, hogy a kereskedelem akkoriban már elég fejlett lehetett nálunk, erre írott adatunk egyelőre csak a XVI. század elejéről szól (B. Nyáry Albert : A modenai Hyppolit-codexek IV. Századok VI. 1872. 356. old.) Az idézett 1508. egri levéltárban, melynek részletes asztali- s konyhakészletei közül a bécsi fazék [*olla terrea vienensis*] sem hagyattak ki . . »), és hogy edényeleteink között importanyag is lehet. Ilyeneknek tartja Walcher von Molthein (Alfred Walcher von Molthein, Beiträge zur Geschichte mittelalterlicher Gefässkeramik. — Kunst und Kunsthandwerk, XIII. évf. 73. old.) a XIV—XV. századból származó, szájnylásuk peremén bélyeggel ellátott grafitos edényeket, melyeknek töredékei nálunk nagy számmal fordulnak elő, szerinte ezen bécsi, illetve Passau és Bécs között több helyen is előállított edények a Dunán, vagyis vízi úton kerültek hozzánk. Ezen megállapítását támogatja az a tény, hogy tapasztalatom szerint ezen edénycsoport lelőhelyei nálunk tényleg a Duna mentén, annak közelében vannak. Ennélfogva annak megállapítására, hogy nálunk az Árpádok korában mely termékeket készítettek itthon, melyeket magyar gölöncsérek, s melyeket más nem-

zetiségűek, esetleg csak egy-két akkori, elhagyott gölöncsértelep tudományos feltárása vethetne világot.

Hogy gyűjteményeinkben aránylag kevés a fenékbélyeges edény, annak csak az az oka, hogy nálunk, talán a győri homokgödri telepet kivéven, középkori kultúrterületet még sohasem tártak fel. Ám a homokgödör ásatása sem nevezhető rendszeresnek, a napvilágra került anyagnak összegyűjtése sem, hisz Börzsönyi maga írja, hogy kezdetben válogatás nélkül szedte össze az ép edényeket; később, mikor már nagyobb tömegek kerültek elő, csak az eltérő alakúakat. Az óriási mennyiségű cseréptöredékekre pedig egyáltalán nem terjedt ki figyelme, úgyszintén, mint már említettem, a fenékbélyegekre sem.

Csehországban Kliment Čermák egymagának a časlai vár környékének felásatásánál összegyűjtött anyagban, mely egypár ép edénykén kívül csak töredékekből állt, 74-féle változatát találta a fenékbélyegeknél és 56-féle változatát az edényfelület díszítésnek.

A fenékbélyeges edények csak véletlen leletekből és véletlen folytán kerültek gyűjteményeinkbe, pedig középkori váraink környékének felkutatása bőven nyujtaná az anyagot középkori keramikánk megismeréséhez és középkori kultúránk megvilágításához.

Jelen értekezés már 1926. augusztus havában elkészült, azóta a külföldi múzeumok és az újabb irodalomból merített tapasztalataim megállapításaimon mitsem változtattak, sőt azokat több tekintetben megerősítették. Múzeumunk azóta, sajnos, csak egy-két jelentéktlenebb fenékbélyeges edénnyel gyarapodott, az esztergomi múzeum azonban, miután vezetőjének figyelmét felkeltettem a fenékbélyegekre és azok jelentőségére, ásatások útján szép számmal gazdagodott, ezek értéke azonban, nagyjából töredékek lévén, csak a bélyegformák változatossága szempontjából esik latba.

Höllrigl József.

UNGARISCHE KERAMIK AUS DER ZEIT DER ARPADEN.

(Auszug.)

I.

Gefässe mit Bodenstempel.

Die folgende Abhandlung befasst sich mit einer Gruppe der in der Historischen Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums und in einigen kleineren Sammlungen befindlichen, mittelalterlichen Keramiken, welche auf ihrem Boden mit einem Stempel versehen sind. Diese Stempel sind teils vertieft, teils plastisch erhaben. Erstere zeigen einen Kreis oder Kreissegment von 1—3 cm Durchmesser. (Abb. 90.) Die Plastischen bestehen aus geraden und kreisartigen Linien sowie aus ihren Kombinationen. Abb. 91—93. zeigen Bodenstempel von Gefässen verschiedener Sammlungen. Vorerst behandeln wir nur die plastischen Bodenstempel, welche entwicklungsgeschichtlich auf die Vertiefungen folgen.

Die Gefässe mit Bodenstempel werden zumeist auf Drehscheibe gefertigt und zeigen oft Spuren nachträglicher, ungeschickt verbessernder Nachhilfe. Das Material besteht zumeist aus derbem, mit Sand vermischem Ton: die Gefässwand ist mitteldick, selten sehr dick gebildet. Ihre Farbe ist schwarz, respektive schwarzgrau, bräunlich oder rot, mit gebrannten Flecken, zumeist gelblich-weiss oder rosig getönt. Die Oberfläche ist unpoliert und glanzlos, stets unglasiert. Die Mehrzahl weist eine Urnenform auf (Abb. 94—97, 105), seltener kommen enghalsige, flaschenartige Formen (Abb. 98, 99, 101) oder niedrige, ohrenlose Näpfe vor (Abb. 101, 102). Ohrengebilde kommen kaum vor. Das grösste Stück ist 26.5 cm, das kleinste 6 cm hoch. Die schwarzen oder dunkelgrauen Gefässe sind zumeist mit einer, mit einem mehrzahnigen Kamm gezogenen Wellenlinie oder geraden Linie versehen. Die roten

oder gelblichen Gefässe sind seltener mit dieser Verzierung geschmückt, zumeist weisen sie spiralförmige, mit Stäbchen gezogene einfache Linien auf, welche mit einem mehr oder weniger dichten Netz die Fläche überziehen. Bei diesen kommt auch eine aus liegenden S gebildete Halsumrandung vor. Unter den gelblichen Gefässen findet man auch bemalte (Abb. 101—102). Als Fundorte erwähnen wir die Komitate Pest, Jász-Nagykun-Szolnok, Esztergom, Nógrád, Heves, Hont, Nyitra, Moson, Tolna, Baranya, Torontál und Szerém.

Zur Lösung der wichtigen Frage der Zeitbestimmung wurden auch stempellose Gefässe herangezogen, welche in Form und Verzierung, sowie durch den Fundort auch zeitlich mit den stempeltragenden zusammenfallen. Einige können durch Münzen datiert werden, so (Abb. 91₉ u. 11. durch die Silbermünzen des Heil. Ladislaus (1077—95), durch die Goldmünzen des Nicophorus III (1078—81) und Michael Ducas (1071—78) (Abb. 94₂); Abb. 93₃₉ durch das Silbergeld Andreas I. (1046—61) Abb. 93₄₅ durch die Kupfermünze Stephan IV (1162—3). Andere Fundstücke datieren folgende Exemplare: Abb. 92_{30—38} Geldstücke aus der Zeit des heil. Ladislaus, Béla III, Andreas II, und Béla IV sowie verschiedene Rüstzeugstücke und Gebrauchsgegenstände aus dem XIII. Jh. Ein bodenstempelloses Exemplar im Kecskeméter Museum wird durch mehrere, ins X. Jh. gehörende Grabfunde näherbestimmt; Abb. 93₄₃ durch silberne Haarringe und einen Bronzering aus Kecskemét; Abb. 100₂ durch einen lilienverzierten Kupfering aus Budapest, Abb. 100₅ durch eine in das XIII. Jh. gehörende, figuralverzierte Bronzeschüssel aus Pusztavasád, Abb. 93₄₆ durch Grabfunde aus der Zeit der Landeinnahme. Aus

diesen Angaben geht unstreitig hervor, dass Gefässe mit und ohne Bodenstempel (doch demselben Typus angehörend) vom X—XIV. Jh. nachweisbar sind. Die ältesten Stücke sind die schwarz und grau-schwarz getönten, welche in jeder Hinsicht der Keramik der späten Völkerwanderungszeit nahestehen. Die roten Gefässe gehören zumeist in eine mittlere, die gelblichen in die jüngste Periode. Unsere Beobachtungen zeigen eine allmähliche Verkümmern der Bodenstempel, welche auf den ältesten Gefässen noch den ganzen Boden bedecken. (Abb. 194—5 im Gegensatz zu Abb. 96—99.) In der Verzierung weist die mit Kamm gezogene gerade oder Wellenlinie auf älteren, die durch Stäbchen geritzte Linienverzierung auf neueren Ursprung. Die rote Bemalung kommt auf den entwickeltesten Formen vor. Ausser der Verzierung gebührt der Gefässform und besonders dem Profile der Öffnung eine wichtige Rolle bei der Datierung. Im Allgemeinen gehören die länglichen Urnenformen in die ältere, die schwerfälligeren behäbigeren in eine neuere Periode. Als Profil weisen die älteren Stücke einfache Abrandung oder eckigen Schnitt auf, während er auf den jüngeren immer reicher gegliedert wird.

Auffallend ist die Verwandtschaft zwischen diesen Bodenstempeln mit der Ausfüllung der Mitte an unseren Münzgeldern aus der Zeit der Arpaden. Wir finden die griechische Kreuzform, vier- und sechssachsige Radform vor, so wie bei den Bodenstempeln. Durch das feinere Material und durch die feinere Bearbeitung ist an diesen Münzen eine reichere, kompliziertere Darstellung des ursprünglich einfachen Motives möglich. Wenn auch die Münzen nicht als Quelle dienten, so zeigen doch beide auf eine im Zeitalter fassende Gemeinsamkeit.

Die Kreuzform in der Mitte dieser Goldmünzen ist nicht unbedingt als religiöses Symbol anzusehen, — als solches kommt es ja in der umgebenden Rund-

schrift vor — sondern als ein, schon in der Keramik der Bronzezeit beliebtes Ornament (Abb. 103). Ursprünglich einer technischen Notwendigkeit entsprungen, bildet es sich alsbald zur Dekoration aus.

Es liesse sich schwer entscheiden, welchem Zweck diese Bodenstempel dienten. Da die ältesten Beispiele eine symmetrische Ausfüllung der Bodenfläche aufweisen, glaube ich, dass sie einem rein dekorativen Zwecke dienten. Umsomehr, als diese ohrenlosen Gefässe stets mit abwärts gerichteter Mundöffnung aufbewahrt werden mussten. Sowohl in der Bronzezeit (Abb. 104.) als in neuerer Zeit wurden Gefässboden oft in irgendeinerweise verziert. Bei neueren Gefässen füllt der Stempel nur den mittleren Teil des Bodens aus, und zwar sowohl in symmetrischer, als willkürlicher Weise: wahrscheinlich ist aus dem urspr. dekorativen Motiv ein Meister- oder Werkstattzeichen geworden.

Der Bodenstempel muss unbedingt auf das fertige und schon getrocknete Gefäss nachträglich eingeprägt worden sein, da die Herstellung der Gefässe eine Bestempelung während der Arbeit ausschliesst. Die Stampiglie war aus Holz, Metall oder anderem harten Material.

Gefässe mit Bodenstempel waren nicht nur bei uns, sondern auch in anderen Ländern, so in Deutschland stark verbreitet. Über diese hat Max Näbe gearbeitet, welcher ihre reiche Verbreitung in Deutschland wohl kannte, doch sowohl die ungarischen, wie die auf polnischem, russischem und kleinrussischem Boden gefundenen ausser Acht liess. Niederle beschäftigte sich auch mit diesen, indem er die russischen Verbreitungsgrenzen genauer feststellte. In allen Ländern kommen fast die gleichen Motive und deren Kombinationen vor, natürlich mit lokalbedingten Varianten, deren Erforschung noch der Zukunft vorenthalten ist. Soviel steht schon jetzt fest, dass vertiefte Stempel sowohl bei uns, als in Deutschland sehr selten sind, während sie in Polen

und Böhmen etwas öfter vorkommen. In Böhmen kommen auch eingeritzte Bodestempel vor, welche bei uns noch nicht gefunden wurden. Hier ist die Wellenverzierung häufiger, sowie das aus Punkte geformte Bandmotiv. Die gelblich weissen, dünnwandigen Gefässe kommen nur bei uns vor.

Die Gefässe mit Bodestempel wurden früher als slawisch angesehen. Näbe bestreitet dies und weist auf die einfache Wellenlinie deutscher Gefässe — gegenüber der mehrfachen Wellenlinie auf slawischen Gefässen — hin. Beide Völker

übernahmen dieses Motiv von den Römern, doch ist sein Platz in deutscher Keramik ein weniger wichtiger, als in der slawischen. Ähnlich ist die Ansicht Niederles.

Bei uns kommen sowohl mit Kamm gezogene, wie mit Stäbchen geritzte Verzierungen vor, jedoch besteht zwischen ihnen ein Zeitabstand.

Die verhältnismässig kleine Zahl solcher Gefässe ist den bis jetzt spärlichen Ausgrabungen und Aufarbeitungen auf diesem Gebiete zuzuschreiben.

Josef Höllrigl.

